

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 6.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2018

Készült a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport*
keretében
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A borítón a *Helikoni kedvtöltés* (1819) belső címképe

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

MÉSZÁROS GÁBOR

Fut a nemes

Pálóczi Horváth Ádám privát és nyilvános reakciói az inszurrekcióról és a somogyi lázadásról

Pálóczi Horváth Ádám indulóiban, marsaiban különös elegyét látjuk a politikai véleményformálásnak. Mintha az alkalmiság határozná meg véleményét, költészetének, dalainak tematikáját; hol az úrgyűlölet, az úrellenesség, hol a franciákkal, hol a Habsburgokkal szembeni harcra buzdítás adja a dalok élet. Bár tanulmányom nem adhat magyarázatot a radikális szembenállásra, igyekszik fogódzókat és értelmezési lehetőségeket felkínálni.

A Napóleon elleni nemesi felkelésre buzdító verselők között is meghatározó személyiség volt Pálóczi Horváth Ádám. Küllös Imola szerint állásfoglalásai sem voltak mindig következetesek: „Vannak versei, amelyekben a franciák győzelmétől reméli a Habsburgok hatalmának megtörését, a francia forradalom szabadságeszményétől várja, hogy a magyarság is felébred évszázados álmából, s lerázza rabbilincseit; máskor viszont a franciák elleni nemesi felkelők buzdítására ír harci indulókat.”¹

Inszurrekciós költészet: az elkülönítés lehetséges formái

Az inszurrekciós költemények elkülönítését a toposzkészlet hasonlósága is megnehezíti. Tisztázandó, hogy csak azok a szövegek sorolandók ebbe csoportba, amelyek az uralkodó által elrendelt nemesi felkelésekkel összefüggésben keletkeznek, illetve amelyeket – funkcióváltással – immár inszurrekciós célokra is használatba vettek.² A francia háborúk nemesi felkeléseinek költészete jórészt

* A szerző az MTA BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport tagja, tudományos segédmunkatárs, az ELTE Irodalom- és kultúratudomány Doktori Iskolájának hallgatója.

1 *Énekes poézis: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy ötfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi kéziratos dalgyűjteményéből*, szerk. KATONA Tamás, KÜLLÖS Imola és DOMOKOS Mária (Budapest: Magyar Helikon, 1979), 329.

2 PORKOLÁB Tibor, „Szempontok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához”, in *Textológia, filológia, értelmezés: klasszikus magyar irodalom*, Csokonai könyvtár 55, 191–214 ([Debrecen]: Debreceni Egy. K., 2014).

rigmusszerű szövegek tömkelegéből áll, sokszínűségüket növeli a funkcionális, metrikai és műfaji változatosság. Formailag a rímes-szótagszámláló szövegek dominálnak, de a görög-római mértékben írt versek száma is jelentős.³

A szövegtan pontos körülhatárolása komoly nehézségekkel jár. Kategorizálhatóbb, csoportosíthatóbb a versanyag, ha a rendszerezés nem poétikai nézőpontból, hanem a történeti perspektíva figyelembevételével történik meg. A rendszerezésre tett gondolat kísérletre példa Porkoláb Tibor programtanulmánya, amely alapján az inszurrekció költészetét el kell különítenünk a vitézi poézis másik közkedvelt változatától, a verses laudációtól.⁴ Szerinte az inszurrekciós korpuszról célszerű leválasztani az olyan átmeneti szövegkategoriókat, mint az országgyűlési költemények és a békeversek.⁵ Ahogy Porkoláb fogalmaz, számos ismert és ismeretlen poéta megverselte a franciák elleni nemesi felkeléseket, magasztaló és intő költemények sora köszönti az inszurrekciók elrendelését. Az 1797. évi első felkelést például Csokonai, Aranka, Kreskay Imre, Tertina Mihály, Virág Benedek és Vályi Klára, az 1809. évi utolsó felkelést Tarródy István, Pázmándi Horváth Endre, Horváth József Elek, Joachim Perinet, Elekes János és Magyary János.⁶

Zenetörténeti szempontból azonban az inszurrekciós dalok és hangszeres dallamok nem sorolhatók be egyértelműen sem a műzene, sem a népzene fogalomkörébe. A darabok a műzene és népzene találkozási pontján állnak, a köz-költészet zenei párhuzamaként.⁷ Egy részük, megtartva a feszes induló jelleget, egyben a verbunkos zene hatását is tükrözi.

Érdekes a tematikai kategorizáció programjával együtt olvasni Tari Lujza tanulmányát, amelyben alaposan bemutatja az inszurrekciós dallamvilág jellegzetességeit. Az inszurrekciós dalokat-dallamokat a zenetörténeti kutatás nem tartja, nem is tarthatja nyilván külön kategóriaként, mert stílusosan nem egységesek, a dallamok száma pedig a kottás feljegyzések viszonylagos bősége ellenére is kevés a stílusalkotáshoz.⁸ Ahogy Tari írja, zenei szempontból egyébként is a zenetörténet periferiáján álló dallamokról van szó, olyanokról, amelyek a régi stílus különböző stílusrétegeibe tartoznak. Félúton állóvá teszi őket az a körülmény is, hogy műköltészeti szövegek kapcsolódnak hozzájuk, olyankor is, ha a dallamok egy része (költött szöveggel) a korábbi idők népi dallamait viszi tovább. Definíciója szerint a csoport valamelyes egységét csupán a téma, azon belül a vers biztosítja.⁹

3 Uo., 204.

4 PORKOLÁB, „Szempontok a francia háborúk...”, 196–198.

5 Vö. uo., 197.

6 Uo., 195.

7 Lásd TARI Lujza, „»Jön a' francz nagy lépésekkel«: A Napóleon elleni nemesi felkelés zenei emlékei”, in *Franciák Magyarországon, 1809: Konferencia, II*, szerk. BANA József és KATONA Csaba, 245–260 (Budapest–Győr: Mediawave Közalapítvány, 2012).

8 Uo., 247.

9 Uo.

Szerzőségüket tekintve az ismert és ismeretlen költők felhasználtak verseikhez népi vagy népies, illetve a korban divatos műzenei dallamokat is. Egyúttal beszélhetünk a hangszeres darabok szerzőiről is, akik ugyanúgy esetenként szöveges alkotások dallamait ültették át a korban meghatározó hangszeres zenei nyelvre. S egyszerre születtek új dallamok is, amelyek a kor uralkodó stílusát, netán manírjait tükrözik.¹⁰

Lehetséges út tehát az „egyéb szövegtípusokhoz” hozzárendelve közölni az inszurgens-dalokat, ahogy tették azt a közköltészeti antológia sajtó alá rendezői.¹¹ A vers-tani-formai szempontú sajtó alá rendezés mellett szóló érv, hogy a közköltészetben is együtt hagyományozódnak azok az inszurrekciós eredetű költemények azokkal a szövegekkel, amelyek a rendes katonáskodás élményköréhez kapcsolódnak.

Terjedés

A fél-népiséget a továbbélés is biztosította. A XIX. század elején újonnan keletkezett, vagy régi dallamon alapuló, de új szöveggel aktualizált, majd népszerűvé vált és viszonylag széles körben elterjedt dalok és hangszeres dallamok nagyrészt az írástudók körében is szájhagyományos formában terjedtek, az indulók kottáit ekkoriban nem közölték nyomtatásban.

A terjedést és a szöveg-hagyományozódást illetően elsősorban a kéziratok és a röpiratok vizsgálata lehet a segítségünkre. Az inszurrekciós költemények többnyire röpíveken jutnak el az olvasókhöz. Ez az azonnali hatást kiváltó és viszonylag nagy publicitást biztosító szövegmédium a nemesi felkelések költészetének elsődleges hordozója és közvetítője.¹² A röpívek egyébként is kitüntetett jelentőséggel bírnak; Ányos, Batsányi vagy Virág ismertsége és elismertsége jó részét röpíves költeményeikre vezethető vissza. Ez a szövegmédium gyakorlatilag uralja a nyomtatott nyilvánosságot.

A dalok, szövegek nem csupán nyomtatott, hanem kéziratossá formában is hagyományozódnak. A közköltészet kategóriájába sorolható inszurgens dalokat tartalmaznak például Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekek*¹³ gyűjteményének kéziratái, a győri gyűjtemények vagy Szirmay Antal *Quodlibetje*. E korpusz számos darabja olyan ismert, gyakran nyomtatott formában is hozzáférhető vers, amely anonim, szövegében is módosult alakban tűnik fel a kéziratossá gyűjteményekben.¹⁴

10 Uo.

11 *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István és KÜLLŐS Imola, Régi magyar költők tára, XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó–EditioPrinceps Kiadó, 2013), II. A. 1–3. alfejezet.

12 Lásd PORKOLÁB, „Szempontok a francia háborúk...”, 198–200.

13 *Ötödfélszáz Énekek*, PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM Dalgyűjteménye az 1813. évből, s. a. r. BARTHA Dénes és Kiss József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953; a továbbiakban *ÖÉ*).

14 PORKOLÁB, „Szempontok a francia háborúk...”, 202–203.

Horváth Ádám kéziratai kapcsán fontos megjegyezni, hogy mindhárom, nyomtatásban megjelent *Hol-mi* esetében külön szakaszba kerültek a dalok.¹⁵ A csurgói kéziratban azonban versek és dalok vegyesen fordulnak elő. Néhány, éneklésre szánt szöveg mellett hangjegyek találhatók, amelyek nagy része bekevert Écsy Ödön István kiadásába.¹⁶ A szerző számos dalt beleírt az *Ötödfélszáz Énekek* kézírataiba.¹⁷ Dalgyűjteményeiben, például az *Ötödfélszáz Énekekben* (1813, a továbbiakban: *ÖÉ*) ezek közül sok más címen, több vagy kevesebb versszakkal, esetleg más szövegváltozatban szerepel, mint a csurgói kéziratban. Bartha Dénes és Kiss József alapos jegyzetei az 1952-ben megjelent kiadásban számos értékes adattal szolgálnak a negyedik *Hol-mi* majdani kritikai kiadásához, amelyben érdemes lesz jelölni, hogy az *ÖÉ*-ben milyen szövegváltozatban található az adott mű. Az *ÖÉ* szerkesztői átnézték Écsy kiadványát, a csurgói kéziratot azonban nem.¹⁸ A leggyakrabban az „Écsy eltérő címen említi, de nem közli” jegyzet fordul elő. Azon művek közül, amelyeket Écsy csak megemlít, sok megjelent az *ÖÉ*-ben, azonban az *ÖÉ* szövegkiadói nem tudták összehasonlítani a negyedik *Hol-mi* kéziratában található szöveget a dalgyűjtemények variánsaival.¹⁹

A műfaj történeti-kategorizációs kérdéshez tartozik még, hogy esetenként előfordul, hogy a reguláris vitézkedést megéneklő költemények inszurrekciós szövegekké alakulnak az aktuális igényeknek megfelelően.

Míg Horváth barátja, Kazinczy Ferenc a francia forradalmi eszmékkel való rokonszenve miatt börtönben ül, ő indulókat költ a forradalom hadserege el-

15 A harmadik *Hol-mi* előszavában ír arról, hogy tervezi majd az énekek kottáinak közlését is: „Mind az első, mind a’ második darab (írott) Holminek olvasása után, sokan, ki szemben ki mások által megintettek; hogy az Énekeknek nótáit is tennem közönségesse; mivel a’ kik azokat különösebben kedvellik, nem múlathatják magokat velek, úgy, a’ mint akarnák: – meg-lesz az is talán, ha élek; még most sok okokra nézve nem lehet.” *A’ jó szívű olvasóhoz [Előszó] = Hol-mi III., [I–II.]*. Külömb-külömféle dolgokról irtt darab-versek ’s rész szerént folyó beszédek... (Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás betűivel, 1792).

16 *Pálóczi Horváth Ádám Holmi-jának Negyedik Darabja*, szerk., bev. Écsy Ö. István (Csurgó: Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium, 1942; a továbbiakban: Écsy).

17 Úgy mint: *Ó és Új, mint-egy mint-egy Ötödfél-száz Énekek, ki magam csinálmányja, ki másé*, 1813-ban lezárt kézirat énekgyűjtemény, Kazinczy Klára jóvoltából az MTA könyvtárának tulajdonában; valamint a kézirat egy másik teljes példánya, amelyről az *ÖÉ* kritikai kiadása annyit tud, hogy „1870 táján Kolozsvárt, 1883-ban Pécssett volt magántulajdonban”, azonban pontos leírás nem áll rendelkezésre a kötet tartalmáról. 1944-ig az MTA könyvtárában őrizték az *Ötödfélszáz Énekek* harmadik, töredékes kéziratát, amely a *Magyar Árión* kéziratába volt bekötve. A kézirat történetéről részletesen: TÖRÖK Zsuzsa, „Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményének 1814-es másolata”, in *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István és HEGEDÜS Béla, 427–434 (Budapest: Reciti, 2011).

18 A kéziratról és a *Holmi* negyedik részéről bővebben: MÉSZÁROS Gábor, „Pálóczi Horváth Ádám *Hol-mi*-jának negyedik darabjáról”, *Irodalomismeret*, 3. sz. (2016): 64–75.

19 *A Hála légyen, hálá! lenyugszom...* kezdetű dalhoz például a következő jegyzetet fűzi: „Lehet, hogy a *Holmi* IV. (Écsy) 79. 1.-n »Bordal. Tuss. 1807. szept. 29. Bajom.« címen említett darab ezzel azonos...” *ÖÉ*, 855.

len induló táblabírák lelkesítésére. E tény is mutatja Porkoláb Tibor felvetésének létjogosultságát, mely szerint a műelemzésen kívül a vonatkozó napló- és levelezésanyag vizsgálata több szempontból is indokolt. Egyfelől az inszurrekciók szervezéséről, a hadi szemlékről, táborozásokról, a hadgyakorlatokról szóló sajtóhírek, hírlapi beszámolók és tudósítások, a szabályozó törvények, rendeletek, az inszurrekció intézményével kapcsolatos viták áttekintése hozzájárulhat a jogi, politikai, eszmetörténeti kontextus alaposabb feltárásához.²⁰

Másrészt míg a nyomtatott nyilvánosságban megjelenő költemények az inszurrekció intézményéhez való viszonyulásnak csak a reprezentatív, a hivatalos, propagandisztikus, sőt apologetikus változatát mutatják, addig a személyes kommunikáció szűkebb terében a vélekedések és meggyőződések egész rendszere megmutatkozhat.²¹ Ugyanez a szembenállás vonatkozik a franciaellenes indulatokra. Horváth esetében akár a „tágabb térben”, tehát közvetlen szöveganalízisekkel is érdemes vizsgálni a politikai vélemény formálódását, hiszen Horváth hol a császár, hol Napóleon ellen szóló, hol radikálisan úrellenes verseket írt.

Horváth Ádám politikai nézeteiről

Vörös Károly feldolgozása egyértelműen a reformkor előfutáraként, előtörténeti kuriózumként tekint Horváthra: „Pedig e bámulatos sokoldalúság, változatos érdeklődés, fáradhatatlan alkotni akarás: kora irodalmának és társadalmának ez az állandó dokumentálása, egyéniségét a reformkor előtörténetére vonatkozó irodalom-, társadalom- és művelődéstörténeti kutatások egyik legérdekesebb és legtanulságosabb tárgyává teszi.”²²

Alkalmi költészetét, megnyilvánulásait költészetében, nacionalizmusát, ember- és jobbágyszeretetét, szabadkőműves altruizmusát mind-mind a nemesi réteghez alkalmazkodni kívánó szerepként definiálja. Magatartását, motivációit pszichologizálja: „anyagi és általában társadalmi felfelé törekvés vágya, amely Horváth magatartásának fő jellemzője”. Állítása szerint ezt „a forradalomtól rettegő reakciós szemlélet megerősödésével” lehet magyarázni. A retrospektív-értékelő nézőpont többek között azért sem szerencsés, mert olyan ítéleteket hoz, amelyek kevéssé veszik figyelembe a kor társadalomtörténeti jellegét; a magasztalt, elért kor felől tekint vissza, s teleologikus narratívát erőltet a megelőző időre.

Vörös állítása szerint Horváth korábbi szabadkőműves, emberbarát, embe-
rek egyenlősége felé mutató elveit tagadja meg azzal, hogy a mozgalmat a gyar-

20 PORKOLÁB, „Szempontok a francia háborúk...”, 213.

21 Uo.

22 VÖRÖS KÁROLY, *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, Irodalomtörténeti füzetek 17 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 5.

matosító Habsburg hatalom idegen érdekeinek szemszögéből hajlandó nézni, és lényegében feladja nacionalista magatartását.

Vörös érvelésének egyik pillére még, hogy a spontán szerveződő, németgyűlöletből és földesúri, háborús terhek által agyonsújtott parasztnak csatlakozásában szervezett lázítás eredményét látja, amely Horváth korismeretének hiányát bizonyítja. Egy elérni kívánt eszményre törekszik, ami osztályának, a nemességnek, kiváltképpen a birtokos nemességnek az útja. Vörös szerint megbocsájthatatlan, hogy Horváth minden mozgalmat kész azonnal elítélni, ami a saját elavult kiváltságai ellen irányul. A történész szerint aki azt az érvelést vallja, hogy a felzendült inszurgenseket előzetesen kellett ingerelni és megszervezni, azt is elismeri, hogy Magyarország fennálló társadalmi rendszere tökéletes és megfelelő.²³

Vörös az elemzés végén egyenesen azt írja, hogy a felvilágosult szabadkőműves, emberbarát Pálóczi Horváth a vagyon és érvényesülés felé törekvő negyvenéves íróként mind anyagi kérdésekben, mind politikai magatartásában elsajátította a kor birtokos nemességének gondolkodását és motivációit.²⁴ Horváthnak az inszurgens zendülés kapcsán tanúsított magatartását egyértelmű bizonyítéknak látja politikai gondolkodásának áthasonulására.

Feldmájer Benjámint árnyalja a képzet tanulmányában a Horváth Ádám-interpretációban uralkodó „felvilágosult rendiség”, „erőtéljes liberalizmus” képről, s egy jogkövető, protestáns kisnemesnek aposztrofálja őt, aki politikailag valamelyest liberális, gondolkodásában felvilágosult. Írásaiból kirajzolódó profilját erősen németellenesnek és kulturális nacionalistának tartja, főként nyelvi alapokon.²⁵ Horváth életének furcsa mozzanatait Feldmájer a törvényekhez való viszonyával magyarázza, ezzel együtt érthetetlenek számára a somogyi inszurgens lázadásról és a Kazinczyhoz írott levelében az elszaporodó tolvajlásokról vallott nézetei. Valóban furcsa, hogy a Horváthot ért károk jóvátételében már nem is a kártalanításon van a hangsúly, hanem az alapos jogvizsgálaton és a büntetésen. Feldmájer szerint alapvetően következetes állásfoglalást tapasztalhatunk Horváth esetében, ha a zendülésről írottakat összevetjük levelezésével vagy a *Felfedezett titok* szövegével: a polgári törvényeket garantálni kell, de egyúttal be is kell azokat tartani és tartatni.²⁶ Jogkövetőnek ítéli Horváth hozzáállását a jobbágykérdéshez, de nem liberális és nem túl haladó, hiszen nem kerül nála szóba felszabadításuk, vagy a nemesi alkotmány kiterjesztése a rétegre – ahogy szóba került ez Somssich Lázárnál, Hajnóczynál vagy Széchenyinél.²⁷

23 Uo., 32–33.

24 Uo., 33.

25 FELDMÁJER Benjámint, „Pálóczi Horváth Ádám és a liberalizmus”, in *Magyar Arión*, 63–73.

26 Uo., 70.

27 Uo., 72.

Ha Horváth attól tartana, hogy a parasztek általános forradalomra készülnek, akkor vajon miért publikálna a lázadás buzdításáról szóló dalt? Például a *Holmi* IV. két fontos szövegét (157):

Az *Insurgens* Rablás²⁸

Rajta polgár! a' szabadság
Itt van, egy erős igazság
emberiti a' rab barmot,
üzve-dulva lánczot jármot,
izre-porra ront.
Botra, fejszére, villára,
egyet se hagyj virradtára
a'ki bir nemes jószágot
aki veres, 's kék nadrágot
vagy bugyogót vont.
Pagnétom ellenállókat
Öl, globitsom nyit ajtókat
öreg fejszém lakatokat
Üt le, likat bont.
Puska szóra kap karóra,²⁹
kap jó borra, hat hordóra,
aki ma nemes vért ont.
Gombja bomlik a' kötélnek,
kit dagáljja sok kevélynek
a' nyakadra font.

a' nemesség futó marsa – nota A' nap kerül³⁰

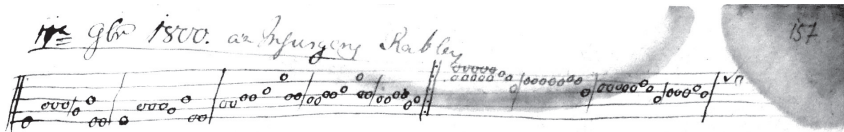
Hajnal derül – de felszélrül mely halálos óra tseng!
Puska pattan, ajtó csattan, bot zörög, kard peng.
Kapsza nemes paripára, 'Soldosink jöttek portára,
hallod-e mint zeng?
Ezer pagnétos puskátúl, s két ezer paraszt lármátúl
Zúg a Helység, harsog az ég, s még a Föld is reng.³¹

28 ÖÉ: Somogyi Gyalog *Insurgens*

29 ÖÉ: Puska szóra kapj karóra

30 ÖÉ: Fut a' Nemes (nótajelzés nincs, csak kotta)

31 ÖÉ: Harsog az ég, zúg a helység, s még a föld is remeg.

Kaptu bolgat a habcsók, de van, egy enis igazig emberit a zeb barbat,
 uve dulni lánysot jármot, uve porra vont f.
 Dobra fejvere vellira, egyet fe hogy viraadta a ki bir nemz jóhagy
 a ki vere, s kik nevéigot, vag bugyogot vont.
 Bagnerom ellenállhat Ol globe som nyit ajtókat
 Öreg fejsem lehetek it-le, likat vont.
 Bujta löve kap karica, kap jó berra hat hervóra
 a ki ma neme, veis ont.
 Fimlja bontik a körölnet, his vag a tyja job kevellynel
 a nyahundia fent.

a nemesség furi marssa - nora A napkerül of.
 Kéjnal oxul - de fel felvél melly halálit, óha reng!
 Bujta parian, ajtó parian, bet köröz, kán peng.
 Kapja neme, paripara, volásvin vüch pestara
 hallot e mint zeng?
 Ezer pagners pufkátul s his ezor parano larsmatul
 zing a Hegység, kuszog az ég, s meg a föld y reng.

Politikai önreprezentáció

Tari Lujza kutatásai is bemutatják, hogy hányféleképpen pozicionálta magát Horváth. Amikor a bécsi udvar lázító versei miatt 1814-ben vizsgálatot indított ellene, a királyhoz való hűségét bizonyítandó többek közt e versekkel védekezett: *Insurgens Mars*, *Tul-a-dunai*, *A Magyar Genius* (*Marsot fujnak, hadba hívnak, Kapj paripára vitéz magyarom!*).³²

Utalt arra is, hogy korábban sokakat buzdított a Napóleon elleni felkelésre: „sok megye nemeseit buzdítottam fel a gyors inszurrekcióra azon közönségesen Marsoknak nevezett harci énekekkel, amelyeket az egyes kerületek számára előre megalkottam és [...] különböző helyekre idejében szétküldöztem [...] az én énekeimet maguk a felnőttek is állandóan énekelték”.³³

32 Vö. TARI, „»Jön a' francz nagy lépésekkel...«”, 248.

33 Uo., 249.

Ugyanakkor a 138. genfi zsoltár dallamára hálaadó éneket írt Napóleon győzelméről, *Te Deum az auszterlici ütközet után* címmel. A *Dunamellyéki mars (Lóra pajtás! Már nincsen más, csak nemesi védelem)* a *Hajnal derül, de felszélről...* közismert dallamára született.

Tari tanulmányában a nemesi felkelésre buzdító, valamint a győri eseményeket leíró Pálóczi Horváth-versek dallamai egy részének mélyebb népzenei háttere magyarázatot ad a sokféleképp használt és a XIX. században már gyakran följegyzett dallamok műfaji, funkcionális és nyelvtérületbeli elterjedtségére és eltéréseire is.

A két idézett inszurgens-mars kapcsán mindenképpen érdemes kitérni arra a motívumegyezésre, amelyre Csörsz Rumen István mutatott rá. A jelenség egyébként szélteben-hosszában behálózza Horváth életművét: az önidézetek akár a dallamot, akár a szöveget illetően átszövik az életművet. A futó mars szövegében a *Hajnal derül, de felszélről mely halálos óra cseng!* motívumait eredendően egy ismert XVIII. század végi katonadalból kölcsönözte.³⁴ S a *Holmi* negyedik részében a cím mellé oda is írja a dallamegyezést.

Egy azonos dallamú saját dalról így nyilatkozott: „Ez az ének nóta ama’ régiből – az egész alföldön ismeretesbül van véve: *A’ nap kerül, hajnal derül, már a’ szabott óra tseng*, de a’ mellynek szótagjai nintsenek annyira a’ hang mértékhez alkalmaztatva, mint ennek.” (A *Magyar Árion* második felének jegyzetében, 87b az ottani 2. sz. énekre: *Lóra, pajtás, már nincsen más.*)

Pálóczi Horváth a katonadal képeit, sorait akkor is felhasználta, ha más dalra írt saját verset, például: *Rosszúl mértem, már most értem, hogy halálos óra cseng...* (*Lajos herceg halála, ÖÉ, 24. sz. Jénai csata, 1. tétel.*)

A somogyi inszurgensek lázadása

Somogy vármegyében a francia támadással szembeni magyar nemesi felkelés parancsát 1800. szeptember 29-én hirdették ki. Ez az esemény – illetve az inszurgensek lázadása –, úgy tűnik, meghatározza Horváth hozzáállását az inszurrekció intézményéhez. Véleménynyilvánítása privát és nyilvános közegben sem konfliktusmentes, ráadásul bizonyos nézőpontból a két vélemény homlok-egyenest ellentmond egymásnak.

A Marcaliban tartott közgyűlés után a nemesség 160 főnyi lovas és 960 főnyi gyalogos katonaság felállítását ajánlotta, a lovasságot a nemességből, a jóval nagyobb számú gyalogos csapatot – nemesi költségen – parasztokból verbuválták.

34 Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban, 1700–1800*, Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 232–234.

Önként jelentkezők híján a paraszti sorból összeszedett katonákat megkötözve vitték Kaposvárra az október végi díszszemlére. A városból kivezető utakat pandúrok őrizték, felkészülve arra az esetre, ha az újoncok szökni próbálnának. A beszámolók szerint a vármegye a szervezés ideje alatt kétségbeesetten sürgette a hatóságokat, hogy a nagy létszámú csapatot, a felfegyverzett parasztokat mielőbb indítsák útnak a nyugati határnál felállított gyülekezőhelyre.³⁵

1800. november 8-án hajnalban az elindított gyalogság fél zászlóalja Tapsonyban fellázadt, megölte a kísérő német katonákat, s Nagybjajomban egyesült a mögötte menetelő zászlóalj másik felével. Itt egynapi pihenő után feldúlták, kifosztották és szétverték a környékbeli nemesi portákat, helyenként jobbágyokkal egyesülve törtek a nemesi udvarházakra. Az irányítás nélküli, spontán szervezett felkelés egyes helyeken az útjukba kerülő uradalmi tiszteket is megölte.³⁶ A reguláris katonaság dunántúli egységei néhány napon belül levertek a paraszti felkelést, a mozgalom vezetőit kivégezték, mindazonáltal a történetek megviselték a dunántúli nemességet.

Széchenyi Ferenc és Inkey Imre alispán (Horváth szabadkőműves barátja) igyekeztek a megtorló hangulatot csillapítani, a földesurak kérelmeit visszaadva a mozgalmak még eleven részeit elfojtani, egyúttal – állítja Vörös – elejét venni minden olyan vizsgálatnak, amely a nyomozás során képes lehetne kideríteni a parasztság megyebeli elnyomását.³⁷ Az elfogott felkelőket a mesztegnyői volt kolostorban gyűjtötték össze, a főbűnösöket kivégezték, a katonákat újra felszerelték és útnak indították a rohonci inszurrekciós táborba. Vörös Károly szerint a zendülés mielőbbi elfeledtetése volt a fő cél. Tömeges megtorlásra vagy vizsgálatra (mivel a közeli falvakból a parasztok nagy része kompromittálva volt) nem került sor.

Horváth viszonya Széchenyivel

1798-ban a megye határán még Horváth Ádám üdvözölte a főispáni installációjára érkező Széchenyi Ferencet. Korábbi mecénását azonban az inszurrekció végleg szembefordítja Horváthtal. Az 1793-ban publikált *A legrövidebb Nyári éjszakát* az író eredetileg Széchenyinek ajánlotta volna, ám végül a nádornak dedikálta. Kapcsolatuk azonban ezután még évekig fennállt, s csak 1800 körül szakadt meg véglegesen, ami arra enged következtetni, hogy az elhidegülés oka az inszurgens-kérdéshez (is) kapcsolódik.³⁸ Horváth évek múlva is a tanköltemény ajánlása körüli konfliktussal magyarázza elhidegülésüket.

35 VÖRÖS, „Adalékok...”, 5.

36 Uo., 6.

37 Uo., 12.

38 Vö. uo., 32.

Somogy megyében az uralkodó osztályon belüli pártharcok árnyalhatják a kérdést. A vélemény- és érdekkülönbségeket Széchényi is említi. Horváth vizsgálati indítványát az a rendi réteg is támogathatta, aki a főispán tekintélyét gyengíteni kívánta. Nemcsak a felkeléstől megfélemlített vagy a kárpótlásban reménykedő nemesség kerülhetett e kérdésben szembe Széchényivel. Pártja azonban erősnek bizonyult, az akaratát sikerült véghezvinnie, majd csak egy évtized múlva buktatták meg főispánként.³⁹ A Széchényi elleni sérelmek között még akkor is felemlítik az inszurgens zendülés leverésekor tanúsított méltánytalanságot.⁴⁰

Horváthnak szintén célja lehetett gyengíteni Széchényi hatalmát. A nemesek érdeke a belső nyugalom biztosítása volt, akár anyagi veszteségek árán is. A rend megingása a francia forradalommal vívott háborúnak e feszült pillanatában ugyanis nagyobb veszéllyel fenyegethet, mint amennyit a pillanatnyi anyagi károk pótlása megér.

December 4-én maga Horváth is kérvényt nyújtott be az állandó bizottmány (*permanens deputatio*) elé. A bizottmány helyt adott Horváth kérésének, jelentését január 7-én tette meg Véssey Mihály szolgabíró aláírásával. A jelentés alapján a házfal és a tető sértetlen, a bejárati ajtó baltával vagy puskatussal betörve, ablakok, üvegek, edények, kályhák darabokra törve (11). Horváth a következő megyegyűlésre kárjegyzéket állít össze, 1801. január 8-ai, a közgyűlés elé terjesztett levelében az elszenvedett károk legalább részleges megtérítését kéri, beadványához mellékeli a házának megtámadásakor elszenvedett károk listáját, és a következőket írja:

amennyiben mind az eddig ilyennek talált gonosztevők, mind a későbbi szigorú nyomozás után fosztogatás bűnébe vagy egyetértésbe keveredett gonosztevők vagyonából a károk arányos megtérítése lehetséges, erről kegyesen történjék gondoskodás. [...] ⁴¹

hogy ennek a lázadó támadásnak révén bizonyára a földesúri jogokat és az alattvalói kötelezettségeket is szét fogják zúzni, nem félvén így hozzányúlni a sarkalatos előjogokhoz és az alkotmány talpköveihez, – sőt magukat nyíltan nem császári katonának, hanem ezzel egyenesen ellenkező értelemben *kurucnak* nevezgették; [...] ⁴²

A parasztok szóbeszéde mind az eset alatt, mind a már lezajlott rablás után: – hogy nem kell reguláris katonaságot tartani, mert ilyen többé a Királyságban

39 Uo., 32.

40 FRAKNÓI Vilmos és SOÓS István, *Gróf Széchényi Ferenc: 1754–1820*, 2. kiadás, Millenniumi magyar történelem. Életrajzok (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 263–274.

41 VÖRÖS, „*Adalékok...*”, 14.

42 Uo., 15.

nem található, hogy a Katonaságnak átadott foglyok [az inszurrekcióba erőszakkal befogott parasztok] a franciákkal fognak hazatérni, és hasonlók – annak a jele, hogy a tumultus a jobbágyok egyetértésével általános forradalomra célzott, és még ma is [...] félni kell, nehogy a láng elnyomása és a tűz száraz tápanyagnak elhordása után a hamu alatt, otthon, lappangó parázs rejtőzködjék.⁴³

Horváth azt kéri, hogy a bajomi statárium iratai neki adassanak ki. Kéri továbbá, hogy mindazokat, akik a felkeléssel a legkisebb mértékben is egyetértettek, azonnal fogják el. Ehhez kapcsolódóan leírja, hogy azok ellen, akik egyetértéssel vannak terhelve, nem közönséges bűnösök, hanem hűtlenségben bűnösök módjára járjanak el. Láthatjuk, hogy mekkora különbség van e hozzáállás és a buzdító költemény attitűdje között. Horváth javaslatát követően vita indult meg a mozgalom keletkezését nyomozó különbizottság létesítéséről. A vizsgálatot Boronkay táblabíró követelte a leghevesebben, s személyében a rendek ki is jelölték a nyomozóbizottság elnökét, tagokként pedig Armpruster Imre, Csépan István, Festetics Lajos táblabírákat és Boda alszolgabírókat.

Mint Horváth Széchényihez intézett leveléből kiderül, a határozatok tervezetének Inkey és Széchényi keményen ellentmondott. A nyomozó bizottság elnöke, Boronkay 10-én lemond tisztéről, s ezzel a bizottság nem folytatja tevékenységét. Inkey Széchényihez írott levelére a főispán közli, hogy nem járul hozzá a lázadás okait vizsgáló bizottság kiküldéséhez. Indoklása szerint féltő ugyanis, hogy a vizsgálat és a nyomában járó megtorlás híre a parasztok között még lappangó szikrából új tüzet gerjeszt, s ez újabb mozgalmak felelőssége végül az ő és Inkey nyakán fog maradni. Széchényi utasítja Inkeyt, hogy azonnal juttassa el hozzá Horváth Ádám beadványát, amely az egész ügyet elindította, a Nagybajomban járt bizottság jelentését, illetve azoknak a nevét, akik Inkey előzetes figyelmeztetése ellenére is a bizottság kiküldése mellett szavaztak.

Széchényi értetlensége főként abból fakad, hogy Horváth miért panaszkodik kárai miatt, hiszen ott a felesége háza van, aki Nagybajomban másokhoz képest alig károsodott, s Hunyady gróftól máris 2000 forint segítséget kapott. Széchényi Inkeyhez írott levelében azt írja, nem érti, hogy merészeli Bajom földesurainak jobbágyait vádolni. A gesztus, hogy Horváth magát egy sorba emeli Nagybajom földesuraival, s a kevés bajomi tulajdonában esett kár ellenére követeli a kártérítést, szintén Széchényi nemtetszését váltja ki. A főispán Boronkaynak írott levelében panaszkodik, hogy az, hogy neki kárt okoztak némelyek, még nem ok arra, hogy mindenki ellen vizsgálat induljon.⁴⁴

43 Uo., 16.

44 Uo., 24.

Horváth indítékai felől is tudakozódik Széchenyi, s úgy véli, hogy talán népszerűség-hajhászás, talán az úr és a paraszt közti bizalom megtörése érdekében akar új vizsgálatot. Ilyen gyanakvó, és az újabb vizsgálatokat ilyen szilárdan elutasító véleményen van Széchenyi, amikor megkapja Horváth levelét január 19-én kártérítési követeléseiről. Válaszlevelet nem ismerünk. Horváth ezentúl nem élvezi Széchenyi pártolását.

Az utolsó inszurrekció

Az 1809. évi, Napóleon elleni nemesi felkelést, a győri csatát megéneklő dalok és hangszeres, egyben énekelhető indulók száma alapján véve nem kevés. S mégis, az inszurrekciós versanyag nem beszél arról, hogy az utolsó inszurrekció, az 1809-es győri felkelés hatalmas katonai kudarc volt. Pálóczi Horváth Ádám írta a legtöbb verset az alkalomra, s új műveihez korábbi dallamokat illesztett. Az indulók egy része már a győri csata előtt is megvolt, vagy használatban lehetett.

A fent említett marsok mellett ugyancsak felkelésre szólít a *Jön Napóleon hadával, állj eleibe, törd agyon!*⁴⁵ Szintén Napóleon ellen hív csatába a *Tizsamellyéki mars, ekhós tárogató* című énekében (*Bent van már a franc a német térségen? – Régen*) és a *Túl-a-tiszai mars* című párbeszédű dal (*Francia jön! Lóra, huszár!*).⁴⁶

A II. József török háborújában vitézkedő „Magyar Lovasságot” poéták sora dicsőíti. Ugyancsak számos költemény ünnepli I. Ferenc francia háborúinak hadi sikereit. A magyar bajnoki erények felmutatását gyakran a huszárság kultuszával kapcsolják össze, a vitézi toposzok többsége megtalálható e versekben. Számos olyan költeményről tudunk, amely az országgyűlés kapcsán jelenik meg, s a nemességet az uralkodó iránti hűség kinyilvánítására, áldozatkészségének és bátorságának bizonyítására buzdítja, mindazonáltal a rendek nagylelkűségét és vitézségét ünnepli.⁴⁷ Hiányoznak viszont az inszurrekciós költeményekből a tényleges harci eseményekre, az adott politikai és katonai kontextusra vonatkozó utalások. Ez épp a hősök és az emlékezetes tettek hiányából fakadhat. Az 1797., 1800. és az 1805. évi felkeléseket ugyanis még hadba vetésük előtt felosztja az uralkodó, az 1809. pedig csúfos bukással végződött.⁴⁸

Kérdéses, hogy az 1809-ei győri inszurgens-ereség kinek a felelőssége. Szilágyi Márton a nemesi felkelések irodalmi visszhangját elemezve⁴⁹ kiemeli Kisfaludy Sán-

45 Lásd TARI, „»Jön a' francz nagy lépésekkel...«”, 252.

46 Uo.

47 PORKOLÁB, „Szempontok a francia háborúk...”, 198.

48 Vö. uo.

49 SZILÁGYI Márton, „Kisfaludy Sándor és az 1809-i inszurrekció emlékezete az 1840-es években”, in *Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, 201–214 (Budapest: Ráció Kiadó, 2016), 201–202.

dor szerepét. Kisfaludy megpróbálta megírni a nemesi felkelés történetét: ő a hadvezetés balfogásainak tulajdonította a kudarcot, jól argumentált véleménye azonban elsikkadt az ezt képviselni és népszerűsíteni képes történeti feldolgozás nélkül.

Horváthra visszatérve: alighanem szerepkeresésének nyomai fedezhetők fel a változó reprezentációban. Alkalmi költőszerep és saját vélemény problémamentesen megfér egymás mellett közölt szövegeiben. Érdeemes megnézni Horváthnak a győri inszurrekcióra írt marsát, melyet a gyalog inszurgenseket buzdító szövegek mellett a *Holmiban* és az *ÖÉ*-ben is feljegyzett. Itt az előbbit adjuk közre (195):

Insurgens Haza Mars⁵⁰

Jer haza vitéz pajtásom!
Itt ezen túl nints szállásom
Rábaközbe szép földünkbe
Francia rukkol helyünkbe.
A Napoleon' nagy karja,
S hosszú keze úgy akarja.

Lám eleget emberkedtünk:
De ha Isten nints mellettünk;
Hogy Győr alatt elszéledtünk,
A' sok ellen mit tehattunk,
Bár ha Pallás vagy Bellona
Aegis alatt őrzött volna.

Bezzeg akadtunk czinkosra –
de jönne tsak a' Rákosra.
Sátorát is felforgatnám,
Agyvelejét eltipratnám;
Meg tagolnám a *gyepszélien*;⁵¹
Meg-én-engem' úgy segéljen.

De ma tsak ugyan menjünk el,
Az időnek engednünk kell.
Itt akarki tsákányoljon:
Szántanom nekem jobb otthon.
Gyülölöm az ellenséget,
Adjon Isten békességet.

50 *ÖÉ*: Haza Mars, a' Győri futás után.

51 *ÖÉ*: gyöp:szélien

Insurgens haza Mars

195

Íze haza vörös búsítatom! De ezen mit mito válladom
Rabuláshoz feje föltámla Francia daltól helyünél,
A' Napoleón: nagy király, s hegyei here így akasztja.
Lám dize emberkedünk: De ha Wen miros mellemünk;
Hogy jőz alá elfeledünk; A' lótt allen mit sehetünk?
Dax ha Callais vagy Bellona Egis alatt őzön vólna.
Dez az ahdunk Ozkorra - De jőre csak a' Rablása.
Lárvát is felforgatim Aggályis el tigrisatim;
Moz vacolatim a' zsepjélen; Moz - in - engem' így jégétim.
De ma ynk azgan menyünk el, de vörök engedünk red.
Itz Charli' tjabányoljon: Jánarom neham jobb oráken.
Júliátom az ellendjez, Ahjon Wen bichevjez.

Míg az *Insurgens haza mars* szövege az inszurrekció intézményéhez való viszonyulásnak a reprezentatív, hivatalos változatát mutatja meg, addig a személyes kommunikáció szűkebb terében a vélekedések és meggyőződések egész rendszere megmutatkozhat.

Míg utóbbi szöveg alapvetően közösségi funkciókkal bír, s a vesztes csata utáni vigasztal, addig az előbb közölt *Az Insurgens Rablás és a' nemesség futó marsa* kifejezetten a lázadásra buzdításról szólnak.

Horváth véleménynyilvánítása tehát nem konfliktusmentes, ráadásul bizonyos szempontból a két vélemény teljesen ellentmond egymásnak. A Somogy megyei nemesi inszurrekció parancsa a francia támadással szemben, illetve az inszurgensek lázadása, úgy tűnik, meghatározza Horváth hozzáállását az inszurrekció intézményéhez. Versei az énekléssel együtt alapjában többféle olvasatot biztosítottak, s az alkalmiság határozta meg a felhangokat: hol a franciákkal, másutt a Habsburgokkal szembeni propaganda, hol az úrgyűlölet hatják át a politikai versek-dalok hangnemét.

Az ellentmondás még úgy is meghatározó, ha figyelembe vesszük Horváth jegyzetét a szöveghez a *Magyar Áriomban*, mely a dal lehetséges interpretálásával kapcsolatos:

A 6dik énekre:

[A címhez:] Sajnálám, ha ezt az éneket valaki balúl magyarzná; utalok hát előljáró beszédemre, hogy ezen occasionalis v. alkalmatosságra írt énekek, mind, egy hosszú szomorú játék korussai [ld. *Magyar Arion* 5a I.], melyekben

a lantos nem a maga értelmét adja elő, hanem azon személyét, melyet a játékba behoz. Itt egy gyakorlatlan nemes katona beszél, akinek otthon tüze-háza, gazdasága van.⁵²

Horváth tehát az alkalmi verseit egy „szomorú játék” kórusainak különböző hangjaiként határozza meg, amelyben az énekes a megformált karakter nézeteit adja elő. Az értelmezői megjegyzésben az alkalmi költemények hatásmechanizmusai mutatkoznak meg. Többrétegű befogadói közeg megcélzását, legalábbis arra történő kísérletet láthatunk a szöveg használati köreit illetően. A versszöveg mintha igazodna annak a társaságnak a jellegéhez, amelyet megszólít.

Az ellenvéleményekre készülvén választhatta azt a megoldást, hogy az előszóban magyarázatot csatol a szöveghez, mely reflektál, feloldja és egyszersmind megmagyarázza a szöveg kontextusát. A győri inszurrekciós vers kapcsán pedig a versbeszélő, a csatából megfutamodott, vesztes nemest identifikálja, annak mondanivalóját legitimálja. Immáron a vesztes csata után: „Hogy Győr alatt elszéledtünk, / A' sok ellen mit tehattünk.” Mindenképpen megfontolandó a szerző magyarázata, hiszen ilyenformán indokol(hat)ja a gyanús, cenzúra szempontjából problémás és esetenként egymásnak szögesen ellentmondó véleményeket, referenciákat.

Horváth vizsgálati indítványát az a rendi réteg is támogathatta, amelyik a főispán tekintélyét gyengíteni kívánta. A rendi ellenzéknek, ahogy Horváthnak is, célja lehetett gyengíteni Széchenyi Ferenc hatalmát, s így az inszurgens felkelés utáni vizsgálatot pártolták. A nemesek érdeke a belső nyugalom biztosítása volt, akár anyagi veszteségek árán is. Amikor Széchenyi Horváth indítékai felől tudakozódik, úgy véli, hogy talán népszerűség-hajhászás, talán az úr és a paraszt közti bizalom megtörése érdekében akar új vizsgálatot. Széchenyi gyanúja tehát megalapozottnak tűnik.

52 ÖÉ, 755–756.